

KAI KURIE RYTINIŲ LIETUVIŲ KALBOS TARIŲ FONETIKOS DALYKAI

Ž. URBANA VIČIŪTĖ

I. Priebalsio *l* kietinimas lietuvių kalbos tarmėse¹

a) Priebalsio *l* kietinimas žodžio viduryje

Priebalsio *l* kietinimas prasideda pačiame rytiniame Lietuvos pakraštyje ir baigiasi vidurio aukštaičiuose. Šio kietinimo priežastys nėra galutinai nustatytos. Nuomonės labai įvairios². Tačiau tikras dalykas, kad šis *l* kietinimas yra senas reiškiny.

Priebalsis *l* kietinamas prieš balsius *e*, *ė* ir *ę*: *lādas*, *lėkėl*, *sāulbi*. Kai kuriose vietose kietinama prieš priebalsį, jei po jo eina minėtieji balsiai: *kalbėt*, *kalnālis*.

Visame plote vienodai kietinamas *l* žodžio viduryje prieš *e* (kirčiuotą ir nekirčiuotą): *lādas*, *lāka*, *lāsa*; *lakū*, *lādai*, *gelažis*, *pelanai*. Birzuose, Pasvalyje, Linkuvoje dėl galūnių trumpėjimo tariama: *lāds*, *lāk*, *lās*; *lāk*, *lade*, *gelažs*, *pelane*. Išsiskiria tik rytų dzūkai (į šiaurę nuo Daugėliškio): *lėdas*, *avelės*.

Beveik vienodai kietėja *l* ir prieš kirčiuotą *ė*: *klė'tis*, *lėkėl*, *plėšl*. Naujai tarmėje atsiradusiuose žodžiuose *l* minkštas: *lėkšte*, daug kur taria *lė'tas*, nes šis žodis rytiečiams naujas. Adučiškyje (Švenčionių raj.) sako: *lākė*, *klācis*, *plāšc*.

Priebalsio *l* prieš *ę* žodžio viduryje yra labai mažai pavyzdžių. Linkuvos rajone vartojamas žodis *sklēsti*, kurį žmonės taria *sklōst*, ir Biržų rajone tas pats žodis tariamas *sklīsł*. Linkuvoje toks šio žodžio virtimo kelias: *sklensti* > *sklans-ti* > *sklōnsi* > *sklōst*.

Veiksmazodžių šaknyse prieš *en*, kur vyksta šaknies balsių kaita, *l* nesukietėja ir dvigarsis *en* beveik visur lieka sveikas: *slėnka*, *lėnda*. Tik Ignalinos ir Švenčionėlių rajonuose dvigarsis *en* > *in*: *linda* „lenda“, *kur lindi* „kur lendi“.

¹ Darbas skaitytas Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto SMD konferencijoje 1959 m.

Medžiagą *l* kietinimui, be straipsnio autorės, rinko VVPI SMD Lietuvių kalbos dialektologijos sekcijos nariai: P. Ketinaitė, Z. Margenytė, I. Šarnavičiūtė, A. Stunžėnaitė, A. Sugintaitė. Straipsnyje aprašomas *l* kietinimas rytų aukštaičių ir rytų dzūkų plote.

² Archivum Philologicum, IV, 1933, 23 psl.; Vl. Grinaveckis, Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas Tarybų valdžios metais, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai, XI t., 1960, p. 35; J. Kardelytė, Linkmenų tarmės fonetika, Kalbotyra II, V., 1960, p. 26, 28.

Nekirčiuotas *é* po *l* tariamas įvairiai: *é* ir *a*. Anykščiai, Ukmergė, Kavarskas, Utena, Rokiškis, Širvintos, Molėtai, Kupiškis ir Vabalninkas sako *lakaū*, *slanís*, *glabís*, *klatléla*³. Beveik visas šis plotas yra žalinirkai arba žadininkai. Jie nekirčiuotame skiemenyje *é* taria kaip *e*: *sedát*, *pedélis*. Tas pat *e* buvo ir po *l*: **lėkaū*, **slėnis*. Dėl *l* kietėjimo *e* > *a*: kaip *lėdas* > *lādas*, taip **lėkaū* > *lākaū*.

Kitur (Biržai, Pasvalys, Troškūnai, Linkuva, Joniškis, Ignalina, Ramyga-la, Šeduva) sako *lėkaū* || *lėkō*, *slėnis* || *slėnis*.

Nevienodai tariamas *l* prieš *en* žodžio viduryje: *luŋta* ir *liŋta*. Patys ryčiausi lietuviai (rytų dzūkai ir rytų aukštaičiai) iki ribos Biržai – Kupiškis – Anykščiai – Kavarskas – Ukmergė – Širvintos sako *liŋta*, *liŋkē*, *slūŋkstis*. O nuo šios ribos į vakarus atsiranda *luŋta*, *sluŋkstis*. Šie žodžiai tariami nevienodai: vienas taip, kitas kitaip. Ukmergės rajono vakarinė dalis, Ramyga-la, Panevėžys, Linkuva, Pasvalys *en* po *l* išvertė į *un* dėsningai: *luŋta*, *sluŋkstis*, *luŋgvas*, *luŋkē* (šiaurėje *lŋnt*, *slŋŋksnš* arba *slŋŋksts*, *lŋŋkē*). Kiti rajonai taria nevienodai. Kupiškis, Biržai, Širvintos, Vabalninkas taria *luŋta*, *sluŋkstis*, bet *liŋkē*, *liŋkaū*. Anykščiai, Troškūnai taria *sluŋkstis*, bet *liŋta*, *liŋkē*.

Toks nevienodumas galima taip paaiškinti. Rytuose prasidėjo *en* virtimas į *in* ir plito tolyn vakaruosna. Tada tuose pačiuose rytuose pasidėjo *l* kietinimas ir taip pat sklido vakaruosna, tik daug greičiau už *en* vartimą į *in*. Ties riba Biržai – Kupiškis – Anykščiai – Kavarskas – Ukmergė – Širvintos *l* kietėjimas pavijo *en* vartimą į *in*. Iki čia *l* kietėjimas negalėjo veikti *e* dvigarsyje *en*, nes *en* buvo išvirtęs į *in* (*linta*), o prieš *i* priebalsis *l* nekietėja. Ties minėtąja riba abu procesai susipynė. Todėl čia nevienodai taria *en* po *l*: *luŋta* ir *sluŋkstis* ar atvirkščiai. Paskui *l* kietinimas pralenkė *en* vartimą į *in*, todėl ruože Ukmergė – Ramyga-la – Panevėžys – Linkuva – Pasvalys visi žodžiai tariami vienodai: *luŋta*, *sluŋkstis*, *luŋkē*. Čia virtimas toks: *lenta* > *lanta* > *luŋta*. Pirma sukietėjo *l*, paskui atėjo dvigarsių išvirtimas ir, radęs nebc *en*, o *an*, išvertė jį į *un*⁴.

b) Priebalsio *l* kietinimas žodžio gale

Priebalsis *l* žodžio gale kietinamas:

1. Prieš kirčiuotą *é*. Tas *é* tariamas įvairiai: kaip *é* ir *a*. Rytinis ir šiaurinis pakraštys (Zarasai, Ignalina, Molėtai, Kavarskas, Ukmergė, Ramyga-la, Širvintos, Švenčionėliai, Pasvalys, Šeduva, Linkuva, Biržai) taria *varlė*, *žalė*, *varlės*, *žalės*, *pelės*, vakarinėje dalyje sako *varlā*, *pelā*, *varlās*, *pelās*, apie Svėdasus – *ti.lāk*.

Daugiskaitos naudininkas visur *varlēm*, *pelēm*, tik Kupiškyje *varlām*, *pelām*. Taip pat vienaskaitos vietininkas: visur *žalė* || *žolė*, tik Kupiškyje *žolai*.

2. Nekirčiuotas *é* irgi nevienodai tariamas po priebalsio *l*, pvz.:

a) Atviraime žodžio gale rytų aukštaičiuose: *sāula*, *sužāla*; rytų dzūkuose ir vidurio aukštaičiuose (Ignalina, Švenčionys, Švenčionėliai, Kaišiadorys): *sāulė*, *sužėlė*, *kaūlė*.

³ Nesutampantis įvairiose rytinėse lietuvių kalbos tarmėse balsių ilgumas straipsnyje nepažymėtas. Į reišкия siaurą suužpakalėjusį *é*, o *e* žymi platų suužpakalėjusį *e*.

⁴ V. L. Grinaveckis, Lietuvių kalbos tarmių tyrinėjimas Tarybų valdžios metais, VVPI Mokslo darbai, XI tomas, V., 1960, p. 33.

b) Uždaramė žodžio gale, pvz.: vienaskaitos kilmininkas rytų dzūkų ir šiaurinių rytiečių (Ignalina, Švenčionys, Švenčionėliai, Vabalninkas, Joniškėlis, Pasvalys, Linkuva, Biržai) tariamas *saulės, kaulės*, visur kitur *saulas, kaūlas*. Toks pat daugiskaitos naudininkas: kur sako *kaūlės*, ten ir *kaūlēm*, kur *kaūlas* – ten *kaūlam*. Taip pat ir daugiskaitos victininkas: *sėilas*, jei *sėilam*, ir *sėilės*, jei *sėilēm*.

3. Prieš *e* < *eñ*:

a) atvirame žodžio gale įvairiai virsta:

sáulu, žólu, puólu, pražílu sako Ukmergė, Anykščiai, Širvintos;

sáula, žóla, puóle, pražíle sako Ramygala;

sáulė, žóliė, kúlė, pražílė (Panevėžys, Joniškėlis, Linkuva);

sáulu (nes *sáula*), *žólu* (nes *žalė*) sako Kavarsko raj.;

visur kitur: *sáulbi, žóbi, kúlbi, puóbi, pražílbi*.

Galininke tariama dažniausiai *sáulu* arba *sáulbi*. Vienur *l* sukietėjo, dar nepasikeitus dvigarsiui *en*, kitur kietėjo tada, kai šis dvigarsis jau pradėjo kisti ir virsti į *in*:

1) **sáulēn* > **sáulan* > **sáulun* > *sáulu*;

2) **sáulēn* > **sáulēn* > **sáulbin* > *sáulbi*⁵.

b) Uždaramė žodžio gale dar įvairiau tariama. Prie balsis *l* šiuo atveju ne visur kietinamas:

kúlbi, puóbi, pražílbi (Anykščiai, Kavarskas, Troškūnai, Molėtai, Utena, Zarasai, Biržai, Rokiškis, Dusetos, Švenčionys, Švenčionėliai, Ignalina, Širvintos, dalis Ukmergės raj.);

kúlės, puólės, pražílės (Ramygala, Panevėžys, Pasvalys, Linkuva, Joniškėlis);

kúlis, puólis, pražílis (Kupiškis, Vabalninkas);

kúlus, puólus, pražílus (vakarinė Ukmergės raj. dalis).

4. Prieš *e* < *én*:

a) Atvirame žodžio gale:

a) vienaskaitos įnagininke:

su sáulu, kaūlu (Širvintos, Ukmergė, Anykščiai, Kavarskas, Ramygala);

su sául, žól, vařl (Linkuva, Joniškėlis, Biržai);

su sáuli, žóli (Kupiškis);

Kitose vietose sakoma *su sáulbi, žóbi*. Šios galūnės raida tokia: *su *pelén* > **pelán* > **pelún* > *pelù* arba *su *pelén* > **pelēn* > **peltún* > *pelò*.

Dažniausiai sakoma *su pelù*, bet *pèlbi*. Galininko tvirtagalės galūnės dvigarsio *e* silpnesnis ir greičiau virto *en* į *in*, negu tvirtapradėje įnagininko galūnėje. Galininke *l* kietėjimas veikė pakitusią galūnę, o įnagininke dar nepasikeitusią;

β) vienaskaitos vietininke didelėje ploto dalyje (daugiausia šiaurinėje) *l* visai nekietinama: *aūli, galì, šilì* (Ramygala, Linkuva, Kupiškis, Joniškis, Biržai, Rokiškis, Pasvalys); labiau į rytus kietinama visada: *galèi, šilèi* (Širvintos, Molėtai, Ignalina, Švenčionys).

⁵ K. Morkūnas, Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika, Lietuvių kalbotyros klausimai, III, V., 1960, p. 45.

Kitur kietinama tik formoje *gale* : *galbù*, bet *šilù*, *aùli* (Kavarskas, Anykščiai, Troškūnai, Utena, Zarasai, Švenčionėliai). Ukmergė, Vabalninkas irgi kietina tik šioje formoje, bet kitaip: *galù*, bet *šilù*.

b) Uždarame žodžio *gale* daug mažesnė įvairovė. Beveik visur sakoma *avelàs*, *vadelàs*, tik apie Raguvą *avelìs*, apie Ramygalą *avelès* ir apie Ukmergę *avelùs*⁶.

5. Prieš priebalsius irgi neretai kietinamas priebalsis *l*, jci po jų eina balsiai *e*, *é* (netiesioginis kietinimas), pvz.: *kalbèl*, *gèlbèl* || *gèlbaì*, *šulnàlis*, *tiltàlis*, *balsàlis*, *kelmàlis*, *balnàlis* (Anykščiai, Vidiškiai, Troškūnai, Molėtai, Utena, Zarasai), bet sako *paršèlis*, *varnèla*;

kalmèlis, *balsèlis*, bet *paršìelis* sakoma Kavarske (po *l* cinantis priebalsis irgi tariamas kietai);

kalbèl, *gèlbèl*, bet *šulnèlis*, *tiltèlis* (Ramygala, Širvintos, Švenčionėliai, Biržai, Vabalninkas, Linkuva, Joniškėlis).

II. Vidiškių tarmės žodžio galo vokalizmas

Vidiškių tarmėje stipriai trumpinamos galūnės. Trumpėjimas čia ateina iš šiaurės, iš Mūšos upyno. Kadangi Vidiškiai yra rytiečių pietinėje dalyje (Ukmergės raj.), tai galūnės čia trumpėja ne taip smarkiai kaip šiaurėje. Galūniniai balsiai beveik niekada neišnyksta, bet jų kiekybė ir kokybė labai pasikeičia.

Balsiai

a po kieto priebalsio

Atviroje žodžio galūnėje kirčiuotas ir nekirčiuotas *a* < *á* ir *ã* Vidiškiuose ir jų vakarinėse apylinkėse tariamas *a*. Jis gal kiek trumpesnis už lk *a*, t. y. kiek redukuotas, bet skirtumas labai nežymus. Šiton taisyklėn neįeina tie atvejai, kai *a* stovi po minkšto priebalsio. Pijorų km. (1 km į vakarus nuo Vidiškių) visi šie *a* stipriai redukuoti ir tariami kaip *u*, pvz.:

a) *a* < *á*: *gubà*, *vagà*, *šakà*, *rasà*, *retà*, *mažà*, *gerà*, *šeštà*, *muštà*, *keptà*, *vestà*, *anà*; *rù'ta*, *aùšra*, *lièpsna*, *vàrpa*, *jièva*, *pièva*, *jùda*, *dùota*, *aštuìta* (Vidiškiai); *gubù*, *vagù*, *šakù*, *gerù*, *muštù*, *anù*; *rù'tu*, *pièvu*, *jùdu*, *dùotu*, *aštuìtu* (Pijorai).

b) *a* < *ã*: *dí.rba*, *sá.ka*, *lí.pa*, *kráuna*, *áuga*, *ri.ša*, *dùoda*, *gèra*, *máža*, *šáita*, *káršta* (Vidiškiai);

dí.rbu, *sá.ku*, *lí.pu*, *kráuvu*, *áugu*, *ri.šu*, *dùodu*, *gèru*, *mážu*, *šáitu*, *kárštu* (Pijorai).

Balsio *a* pasikeitimas žodžio *gale*, atrodo, yra nesenas, įvykęs po senojo baltiškojo *á* sutrumpėjimo, nes *a*, kilęs ir iš ilgo, ir iš trumpo *a*, išvirsta vienodai.

Uždaroje galūnėje *a* > *v* visuose aplinkiniuose kaimuose ir pačiuose Vidiškiuose. Tas *v* už lk *u* šiek tiek trumpesnis, bet nedaug, pvz.: *lú.ogus*, *pláukus*, *ú.žalus*, *dóbilus*, *béržus*, *lápūs*, *plónūs*, *áukštūs*, *raĩbus*, *saũsus*, *viènus*, *piĩmus*, *vi.krus*, *ketviĩtus*, *sú.ktus*, *piáutus*, *vi'itus*, *mati'itus*.

Kirčiuotas *a* nepasikeičia: *tàs*, *anàs*, *katràs*.

⁶ Šiai pastraipai (4b) pavyzdžiai imti iš Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Lietuvių kalbos atlaso kartotekos.

Nepasikeičia *a* ir sangražiniuose veiksmazodžiuose, nes jei veiksmazodis būtų nesangražinis, atviros galūnėje būtų *a*, pvz.: *sū.pas, mū.šas, sėkas* (nes *sū.pa, mū.ša, sėka*). Pijoruose taria *sū.pus, mū.šus, sėkus*, nes *sū.pu, mū.šu, sėku*.

Panašus *a* pakitimas turimas ir *o*-kamienių vardažodžių daugiskaitos galininke, tik čia ir kirčiuotas *a* redukuotas, pvz.: *gerūs, šakūs, vagūs, gubūs, šeštūs, muštūs; meņgus, kni.gus, oškus, tvōrus, gālvus*.

Aplink Vidiškius lengva pastebėti, kaip stiprėja galūnių trumpėjimas, einant iš rytų vakaruosna. Žemaitkiemyje (6 km į rytus nuo Vidiškių) sako *vaikas, ūžalas, laūkas*, Vidiškiuose *vaikus, ūžalus, laūkus*, o Naujasodžiuose (5 km į vakarus nuo Vidiškių) *vaiks, ūžals, laūks*.

a po minkšto priebalsio

Po *j* ar kito minkšto priebalsio (kur seniau buvo *j*) *a* < *ā* labai smarkiai supriešakėja ir tariamas kaip *i*: *jōji, šaūki, rōki, šaūši, ūži, liepi, važūloji, audži, veņpi. grēbi; šaūkis, šaūšis, rīečis, skēčis; vėlnis, vėjis, jāučis, žālis, trēčis*.

Priešakėjimas, atrodo, senesnis už redukciją, nes jis plačiau Lietuvoje paplitęs. Jo senumą rodo ir toks reiškiny: *a* < *ā* supriešakėja, o *a* < *ā* lieka sveikas: *jōji, vėlnis*, bet *leli.ja, žalà, valà, jāuja, kōja, špulà*. Priešakėjimas turėjo prasidėti tada, kai dar skyrėsi *ā* ir *ā* tarimas žodžio gale.

Balsių priešakėjimas veikia ir *u* po minkšto priebalsio, bet tik vienaskaitos vardininke: *křaūcis, šaūcis, skeřdžis, pēcis, stalōris, klī.jis*.

Dvibalsiai

Vidiškių tarmėje žymiai pasikeitę dvibalsiai *ai, au, ei, ui*. Visi šie *i, u* grupės dvibalsiai smarkiai redukuoti ir kamienne, ir galūnėje. Galūnėje jie daugeliu atvejų vienbalsėja. Šie dvibalsiai nepatogūs tarti, nes jų abiejų komponentų artikuliacija labai skirtinga: *ai, au, ei* pirmasis komponentas platus, antras siauras. Dvibalsio *ui* abu garsai siauri, bet vienas užpakalinis, kitas — priešakinis. Todėl visi rytiečiai minėtųjų nekirčiuotų ir kirčiuotų tvirtagalių dvibalsių komponentus labai supanašino: pirmąjį susiaurino, sutamsino, o antrąjį labai pailgino, pvz.: *vaikas, laūkas, ragai, mataū*. Vidiškiečiai tiek pailgino antrąjį ir taip susiaurino pirmąjį komponentą, kad pagaliau abu komponentai nebesiskyrė ir susiliejo vienan balsin. Kirčiuotas naujasis vienbalsis tariamas ilgai ir labai nukirstai, o nekirčiuotame skiemenyje jis pusilgis.

Dvibalsiai *ai, au, ei, ui* vienbalsėja šiais atvejais:

a) Nėkirčiuotoj atviroj galūnėj:

1. *ai* po kieto priebalsio: *kāimbi., lāpbi., vīrbi., piřšbi., piēvbi., rūtbi.;*
2. *ai* po minkšto priebalsio: *peļi., křaūci.;*
3. *au* po kieto priebalsio: *gādu., lōpu, di.rbu.;*
4. *au* po minkšto priebalsio: *gāudžu., krōvu., lōpu.;*
5. *ei*: *kāti., lāpi., pjōvi., pi'ni.;*
6. *ui*: *vaikbi., pařšbi.*

b) Kirčiuoti atviroje tvirtagalėje galūnėje:

1. *ai* po kieto priebalsio: *darbī., kalnī., užalbī., baltī., gerbī., matī., sakī., prařšī.;*

2. ai po minkšto priebalsio: rugī, kveči, graži, placi;
3. au po kieta priebalsio: matū, sakū, darū;
4. au po minkšto priebalsio: mačū, sakū, getū, mažū;
5. ei : matī, rišī, lepi.

Dvibalsiai ai, au, ei, ui nevienbalsėja šiais atvejais:

a) Tvirtapradėje galūnėje *tái, anái, geresnái, mažái, takái, sáu, pačái.*

b) Kirčiuoti tvirtagalėje uždaroje galūnėje: *klanais, namais, matais, darais, vartaūs, lupkstaūs, medaūs, sunaūs, varčauš, rišeš, kepeš.* Jų pirmieji komponentai tariami irgi labai redukuotai.

c) Nekirčiuotoje uždaroje galūnėje lieka dvibalsio žymė, tariamas diftongoidas. Pirmasis komponentas tiek pasikeičia, kad labai mažai besiskiria nuo antrojo, tik jie nesusilieja. Susidaro dvigarsis iš dviejų labai panašių garsų: *lápuiš* „lapais“, *brīedžiš* „briedžiais“ *kalbėjīš* „kalbėjais“, *máuduš* „maudaus“, *gi'džuš* „gydžiaus“, *gráuziš* „graužeis“.

Kai kas jau pasako ir vienbalsį: *lápui.s, brīedži.s, kalbėjī.s, máudu.s, mđudžu.s, gi'džu.s, gi'dui.s, gi'di.s.*

Vidiškių tarmės tekstas

*dūkrel, nedaūk da gyvenī. | nematī. blagū.ma di.dela | nēr kó táven beda-
vól || bú.tum tá.jen pra pónuiš pagivėnus | kvi da vergī.ja bú.va | tv pažurč
kū' kalbētum || pířma daūk veřbdava mergótes || teř planbī. suveřbdava, kat má-
kus par šlū.bini žīedū išli.zdava || žurėk dvari duųgū. suveřbdava || kat nesū.verpe
| tv pónus dáve žī.ñu | kat verpėji mařna un šū.ñā || atvažūjī ki.tus pónus i
mařna mergėlu un šū.ñā || bú.dava | ištekėja graži mergužėla | tv pónus jaunóju
pasimđava sáu | a juynāšoi. pa mánāša adgáudava || kat še.ma pónui. prasvi.nija |
tv ruńda kėtuřtus pińkus žmónis | atáveda un tá. šėimū i penėk || ánis niėka ne-
di.rba | tik sėdži i válga || adzaku.cnikvi. vadš.nas || i dabař. žmañū pėtarus i r/
sáka | kó gi áš ča sedėšu kvi zakū.cija || viėnus pónus labū. nedórus bú.va | tv ji'
perkū.nus užū.muše pra sluđkšči. || aņš labvi. jáunus mergótiš kaokindava || kat kū'
mergóte negerbī. padėre | tv unvára jū. sódžalkan i laika pardieñ || aina su šau-
tuvu apliok sódžalku i išli.pteni. neláidži || uštár i užū.muše || kalbėja žmónes | kat
jđ žėme nepri.jeme i uđkasa i vėlam i šmeta || kú'nus sudžū.va kvi šakalis | tv
berñóky. nusi.neša vakarū.škasna | kat pasmegdis katrañ kumpañ | tv meřgas let
un siėnu li.pa || mána mamā labvī. graži bú.va jaūna || pónus vis li.zdava un jū' ||
pásakava matinėla | sáka gi'ñuys | kavójuys | kuř tik išmañū. || tv atávede pónus
sėnu diėdu i liėpe žėmitis || niėka nežurėja | kat jái ki.tus patī.ka | turėja žėmitis ||
pli.kus | kuprórus | mažū.tis | be duntū | kójas kreivas || isiváizdiok sáu | kat táven
dabař panášu atáveda i liėpi žėmitis || sáka vis mi'slidavu. aiř švintójan i priz-
gi.ráii || patī nežinū. kaib gi'va likū. || báikes bú.va dedėlis | gñū.sidava un atšlařma
tv šū | tv tú || neilgvi. givėna | graiř viėna likū. || alė kóliok ná.mire | tv ášen
pasenū. | nebe čėsus ape jáunu galvóteni. || teř i nuvėja givėnimus dzf.nđram ||*

Vilniaus valstybinis pedagoginis
institutas,
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1961 m. balandžio mėn.

НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСТОЧНО-ЛИТОВСКИХ ГОВОРОВ

Ж. УРБАНАВИЧЮТЕ

Резюме

I. Отверждение согласного *l*. В восточных говорах литовского языка перед некоторыми гласными согласный *l* произносится твёрдо. Причины этого отверждения ещё пока точно не установлены. Согласный *l* произносится твёрдо перед гласными *e*, *ę*, *é*: *ládas* „лед“, *láka* „летит“, *lėkė* „лететь“, *sáulys* „солнце — вин.“ (ср. литер. яз. *ledas*, *lekia*, *lėkti*, *saule*).

Перед гласным *e* в начале слова согласный *l* на всей территории описываемых говоров произносится одинаково: *ládas* „лед“, *láka* „летит“, *gelažis* „железо“. Также перед ударным *é* отверждение почти одинаково: *plėšt* „рвать“, *klėtis* „амбар“. Безударный *é* перед *b* произносят не одинаково: как *l* и как *a*. На территории жалининков и жаднинков произносят гласный *a*: *slanís* „долина“, *lakaĩ* „летел“. Остальные произносят *é* после твёрдого *l*: *slėnís*, *lėkaĩ*. (ср. литер. яз. *slėnys*, *lėkiau*).

Согласный *l* перед дифтонгом *en* тоже не одинаковый. На западе восточно-литовских говоров до границы Биржай — Купишкис — Аникшай — Укмерге — Ширвинтос произносят *luĩta* „доска“, *sluĩkstis* „порог“ < *slaĩkstis* < *slenkstis*. К востоку от этой границы произносят *liĩta*, *slipkstis* < *sleĩkstis*.

В конце слова *é* после *l* в северо-восточных говорах произносится как *é*, в остальных — как *a*: *varlė* и *varlá* „лягушка“.

Гласный *ę* < *eĩ* после *l* в отдельных территориях имеет различное произношение: *sáulu*, *sáulys*, *sáulė* „солнце“ (вин.). Также и *ę* < *ėn* имеет различное произношение: *su sáulu*, *sáulė* „солнцем“.

В некоторых местах происходит отверждение звука *l* перед другими гласными, если за ними следуют гласные *e*, *ę*, *é*: *kaldėlis* „горка“, *balsėlis* „голосок“, *tildėlis* „мостик“, *kalbėl* „говорить“ (ср. литер. яз. *kalnelis*, *balselis*, *tiltelis*, *kalbėti*).

II. Вокализм конца слова видишкяйского говора. Безударный гласный *a* в закрытом конце слова после твёрдого согласного произносится как *u*: *lúngus* „окно“, *ážalus* „дуб“, *saĩsus* „сухой“, *vienus* „один“. Ударный *a* не подвергается изменению: *tàs* „тот“, *katràs* „который“. Гласный заднего ряда *a* < *ã* после мягких согласных становится гласным переднего ряда и произносится как *i*: *audži* „ткёт“, *rėki* „кричит“, *vėjis* „ветер“, *žális* „зелёный“ (ср. лит. яз. *audžia*, *rėkia*, *vėjas*, *žalias*). Гласный *a* < *ã* не изменяется: *lelėja* „лилия“, *kėja* „нога“. Это древнее явление произошло ещё тогда, когда различно произносили *ã* и *ã*.

В видишкяйском говоре происходит монофтонгизация дифтонгов $(i)ai$, $(i)au$, ei , ui : $ai > y$, $iai > i$, $au > u$, $iau > iu$, $ei > i$, $ui > i$ в следующих случаях:

1. В безударном открытом конце слова: *káimys* „села“, *ruđkys* „руке“, *peĩli* „ножи“, *dírbu* „работал“, *gáudžiũ* „ловил“, *káti* „кошке“, *vaĩky* „ребѣнку“ (ср. лит. яз. *kaimai*, *rankai*, *peiliai*, *dírbaũ*, *gaudžiaũ*, *katei*, *vaiķni*).

2. В открытом сильнооконечном окончании: *darbĩ* „труды“, *gerbĩ* „хорошо“, *rugĩ* „рожь“, *matĩ* „вижу“, *mačĩ* „я видел“, *matĩ* „ты видел“ (ср. лит. яз. *darbai*, *gerai*, *rugiai*, *matau*, *mačiau*, *matei*).

В других случаях монофтонгизация не происходит.
